

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל

Zwiazek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר

רח' הנוריות 31, הרצליה, 4672630

cracowassociation@gmail.com

טלפון: 054-4436366, פקס: 09-9579540

www.cracow.org.il

www.facebook.com/groups/cracowassociation

גליון 171 מאי 2021 אייר-סיון תשפ"א

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

בתי תפילה שנאלמו. לבה הפועם של קהילת יהודי קרקוב

תמונה לתמונה, מילה למילה וזיכרון לזיכרון כדי לשרטט את דמותה. בספר זה ננסה להנציח, באמצעות סיפוריהם של בתי הכנסת ובתי התפילה ברחבי העיר, את הקהילה המפוארת שחיה ופעלה בקרקוב כ-700 שנים ואבדה לבלי שוב במלחמת העולם השנייה.

בקרקוב היה מעמד של בית כנסת לשה מוסדות בלבד. ראשון בין בתי הכנסת שנבנו בקז'ימיז' הוא בית הכנסת "הישן" שנבנה ככל הנראה במחצית הראשונה של המאה ה-15. כמאה שנים אחר כך, בשנת 1556, נבנה בית הכנסת רמ"א "החדש", ואחריו: בשנת 1563 נבנה בית הכנסת ה"גבוה". כשישים שנים מאוחר יותר, בשנת 1620, נבנה בית הכנסת "פופר" שכוונה "הקטן", בשנת 1644 הוקם בית הכנסת "אייזיק" ובשנות ה-40 של המאה ה-18 נפתח בית הכנסת "קופה". כל מקומות התפילה האחרים, כולל ה"טמפל" - היכל הנאורים שנבנה ב-1862, היו בתי מדרש, שטיבלך ומניינים.

עשרות בתי תפילה הוקמו על בסיס התארגנות מקצועית, היו בתי מדרש לחייטים, אופים, סנדלרים, סבלים (שנקראו "נושאי משא"), נגרים וגם לזבנים; היו בתי תפילה שהוקמו על בסיס משותף כמו ציונות או מנהגי תפילה, ועשרות שטיבלך, שרובם היו בקז'ימיז', הוקמו על ידי חסידיו של אדמו"ר או חצר מסוימת. סביב בתי תפילה אלה התפתחו והתקיימו חיים יהודים עשירים, כשלצד הוקמו מוסדות חינוך, מוסדות סעד ועזרה הדדית, מוסדות תרבות וצדקה.

היום עומדים בתי היהודים ובתי התפילה כעדות אילמת לקהילה המפוארת שהייתה ואיננה עוד.

####

בימים אלה רואה אור, בהוצאת ארגון יוצאי קרקוב בישראל, הספר "בתי תפילה שנאלמו. הלב הפועם של קהילת יהודי קרקוב שהושמדה", עדויות ותעודות לתמונה הדוממת שנותרה לאחר חורבנה של הקהילה.

הספר כולל מידע רב, שנאסף מעדויותיהם וספרי זכרונות של ניצולים מקרקוב אשר העלו על הכתב את חוויותיהם מ"בית אבא". בארכיונים של קרקוב נותרו עדויות של בתי תפילה נוספים, וברשומות אלה תועדו הכתובות של אותם מקומות, שמות הגבאים ולעיתים גם שמות הגבירים, ולעיתים נותר גם מידע על מספר המתפללים באותו מקום. ניסינו לכלול את כל מנהגי תפילה מיוחדים בקהילה, מידע על הרבנים והחזנים ששרתו את הקהילה, וכן משרתים בקודש שנרצחו בשואה.

שונה הייתה העיר קרקוב מכל ערי פולין ושונים היו יהודיה מכל יהודי פולין. לאמיתו של דבר לא הייתה זו עיר יהודית אחת, אלא כמה ערים יהודיות שנמזגו לאחת: קרקוב החרדית, קרקוב הציונית, קרקוב המשכילה, קרקוב החילונית, קרקוב החסידית - קרקוב פנים רבות לה. עיר של כל הניגודים ועם זאת של הרמוניה. רבת גוונים הייתה איפה יהדות קרקוב ומעניינת על כל צדדיה ורבדיה. קרוקא-קוזמיר-קוזמרק-קז'ימיז'-קרוקי-עיר היהודים.

למעלה מ-200 בתי תפילה - בתי כנסת, בתי מדרש, שטיבלך ומניינים - פעלו בשכונותיה של העיר לפני המלחמה, עשרות רבות בקז'ימיז', אך גם בפודגוז'ה, בסטרדום וברחבי העיר כולה. כל אלה ושרתו את כ-60,000 יהודיה. קהילת יהודי קרקוב כבר איננה, אולם סיפורה נטוע בתוך העיר, מהדהד בתוך קולותיה וחי בין צלליה. עולם שלם שאיננו עוד וכל שנותר הוא לחבר

בתי תפילה שנאלמו

הלב הפועם של קהילת יהודי קרקוב שהושמדה

המעוניינים לקבל את הספר מתבקשים לשלוח את כתובת מגוריהם ולהרים תרומה, כנדבת ליבם, לארגון יוצאי קרקוב בישראל.

חשבון 2167/89 בבנק איגוד, סניף הסדנאות
הרצליה 079 או לשלוח המחאה לכתובת:
הנוריות 31, הרצליה

מאוריצי גוטליב. יותר יהודי או יותר פולני?

גוטליב בתקופת לימודיו בווינה

משפחתו הייתה כאמור שומרת מצוות, אך היא השתייכה ל'מחנה השילוב' - קבוצה יהודית מודרנית ששאפה להשתלב בתרבות ובחברה הפולניות ונאחזה בגאווה במולדת הפולנית בד בבד עם שמירה על מורשתה היהודית. לפיכך, כשפנה הנער משה-מאוריצי עורף לקיום המצוות לא יצר הדבר קרע בינו לבין הוריו, אשר עשו כל שיכלו כדי להעניק לו חינוך מודרני שיאפשר את השתלבותו המלאה בחברה הסובבת.

אין פלא אפוא שההורים, פאני ויצחק-איזק, סוחר בענף הטקסטיל שהפך ליזם בעסקי זיקוק הנפט, יכלו לזקוף ליזמותם ארבעה בנים ציירים, בן משפטן ובת מורה ופסנתרנית חובבת. בת אחרת שלהם נישאה לצייר פולני לא-יהודי, עובדה שוודאי שימחה אותם פחות. מכל מקום, כל ילדיהם מוכרים בשמות פולניים מובהקים.

את מסלולו החינוכי החל מאוריצי ב'חדר' המסורתי, שם רכש ידיעות בסיסיות בעברית וביהדות, ואחר כך עבר לבית ספר יסודי נוצרי, לגימנסיה פולנית שבה החל לחוש בעוצמה יחס אנטישמי מצד חבריו ללימודים, לגימנסיה גרמנית בלבוב וב-1872 החל את לימודיו באקדמיה לאמנות בווינה.

על אף שמאוריצי עשה מאמצים מסוימים להשתלט כראוי על השפה הפולנית כדי להפוך פולני לכל דבר, החינוך שקיבל בנעוריו כיוון אותו דווקא אל חיקה של התרבות הגרמנית.

(המשך בעמוד הבא)

גורמים שונים הניעו את גוטליב לצייר יצירה מפורסמת זו, ועוד נשוב ונידרש לכך בהמשך, אך אפשר שבין השאר נמסך לתוך התמונה גם רגש אשמה ישן שליווה את האמן מאז אחד מימי הכיפורים שחוה בנעוריו.

גוטליב, בן למשפחה מסורתית ושומרת מצוות, למד אז בגימנסיה פולנית, והנה רצה הגורל ודווקא ביום הכיפורים הקצו בבית ספרו זמן מיוחד לציור - מקצוע הלימודים היחיד, לצד לימודי ההיסטוריה, שהיה אהוב עליו, וכך הוטה לבו לקראת 'חטאי הראשון, חטא מעורר חלחלה'. לעיניהם המשתאות של מוריו וחבריו הנוצרים הגיע גוטליב לבית הספר בעיצומו של היום הקדוש והחל לצייר.

הוא תיאר את שחש אחר כך: 'שבתי הביתה כשאשמה עוכרת את מצפוני. כששאלוני היכן הייתי הציף סומק את לחיי ואחר כיסן חיוורון. עיניי מלאו דמעות. תשובה אחרת לא הייתה בפי'. ייתכן אפוא ששנים מאוחר יותר מצא רגש אשמה זה את דרכו לתמונה המתארת את תפילת יום הכיפורים, תמונה שהייתה אולי שיא יצירתו האמנותית.

תולדותיו

חייו הקצרים של גוטליב החלו בגליציה, אז חלק מהאימפריה האוסטרית שתהפוך עד מהרה לאוסטרו-הונגריה, בעיר הקטנה דרוהוביץ שכמחצית מתושביה היו יהודים. במחצית השנייה של המאה ה-19 השתפר מאוד מצבה הכלכלי של העיר בזכות תעשיית הנפט שהתפתחה בה. הוא נולד באיזור שסבך של תרבויות, שפות וזיקות דתיות ולאומיות רחש בו באותם ימים: נצרות קתולית לצד נצרות יוונית-אורתודוקסית ויהדות מסורתית לצד יהדות חילונית; הלשונות פולנית, גרמנית ויידיש; לאומיות פולנית ולאומיות אוקראינית. גוטליב עצמו התעצב גם הוא כמי שזהויות שונות - תרבותיות ולאומיות - שוכנות בו זו לצד זו בערבוביה. על הזהות המפוצלת הזו ניתן ללמוד בין השאר ממגוון השמות שנשא בהזדמנויות שונות: משה היהודי, מוזס או מוריץ הגרמניים, ומעל כולם - מאוריצי הפולני.

באתר המגזין להיסטוריה "סגולה" התפרסם מאמרה של ד"ר ימימה חובב על מאוריצי גוטליב. וכך נכתב: "הרבה מאוד הספיק מאוריצי גוטליב בחייו הקצרים והמלנכוליים. החן והפיוטיות שהצליח למצוא בחיי היומיום של הקהילה היהודית הפכו בידיו האמונות ליצירות מופת

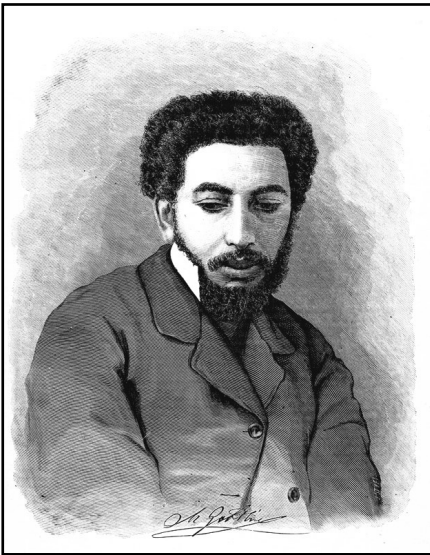
הציור המפורסם ביותר באמנות היהודית

אין ספק כי ציורו המפורסם ביותר של הצייר היהודי הפולני מאוריצי גוטליב (1856-1879), זה המזוהה עמו יותר מכל ציור אחר, הוא הציור 'יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים' משנת 1878. לא די שזו היצירה שמייחסים לה את המספר הרב ביותר של רפרודוקציות והדפסים מבין יצירות האמנות היהודית המודרנית, נדמה שהאמן שיקע בתוכה במלאות ובעוצמה את תמציתם של הווייתו ושל סיפור חייו.

בין המתכנסים לתפילה בבית הכנסת המסורתי ביום הקדוש ביותר בשנה הוא מיקם פעמים אחדות את דמותו שלו - כעלם עטוי טלית צבעונית הנראית זרה על רקע זמנו ומקומו, כנער השקוע במחזור התפילות, וגם כילד הלבוש במעיל צבעוני השייך לתקופה אחרת ושעל צווארו מדליין עם ראשי התיבות של שם הצייר - מ"ג. כנראה שבתמונה משולבות דמויות נוספות ממשפחתו, ובהן זו של אביו, ובין הנשים המתפללות מתנשאת דמותה של לאורה רוזנפלד - אהבתו הנכזבת לו, גוטליב, מי שהייתה מאורסת לו, הפרה את האירוסים ושברה את לבו.

על מעיל ספר התורה שבידי אחד המתפללים מופיעה כתובת זיכרון שגוטליב תיאר בדיעבד כי רשם אותה כאילו יד נעלמה מכוונת את תנועותיו, וזו תרמה למסתורין האופף את התמונה: 'נדבה לזיכרון נשמת המנוח כבוד מורנו הרב רבי משה גאטליעב זצ"ל, שנת תרל"ח לפ"ק [לפרט קטן]'. דוק של עצב נסוך על פני הדמויות בבית הכנסת, ובעיקר על פניו של העומד במרכז התמונה - משה-מאוריצי גוטליב עצמו.

מאוריצי גוטליב. יותר יהודי או יותר פולני? (המשך)

מותו של הגאון

הסביבה האנטישמית גם הניעה את גוטליב לצאת מקרקוב, ובשנים הבאות – מתוך רצון לכבוש עוד ועוד יעדים בעולם האמנות – חזר לווינה, עבר למינכן ולרומא, ולבסוף שב לקרקוב. בשנים אלה הפך גוטליב הצעיר לצייר נודע ומוערך, וזכה בקרבתם של ציירים פולנים וביחס של כבוד מצד כותבים בעיתונות הפולנית והיהודית ומצד ארגונים יהודיים.

אבל ההצלחה לא האריכה ימים. אהבתו ללאורה רוזנפלד, שאותה פגש ב-1877 בהיותו בן 21, הסתיימה כאמור במפח נפש כאשר זו ביטלה את אירוסיה עמו. בהיותו בעל נפש רגישה סבל גוטליב, גם בלי קשר לאהבתו הנכזבת, מתקופות של דיכאון ומהתקפי מלנכוליה, ופעמים אחדות רמז לכך שרק אהבתו האמיצה למשפחתו מונעת ממנו לשים קץ לחייו. ב-1879 הוא החל אמנם לרקום קשר רומנטי חדש עם נערה בשם לולה רוזנגרטן, אך באותו קיץ נפל למשכב ותוך זמן קצר הלך לעולמו והוא בן 23 בלבד.

לאחר פטירתו ניתנו הסברים טבעיים אחדים למיתתו החטופה – סיבוך של דלקת באוזן, אנגינה או גידול בצוואר – אך אישיותו המלנכולית הולידה גם שמועות בדבר התאבדות, שמועות שלאורה רוזנפלד למשל הייתה בטוחה באמיתותן.

(סוף בעמוד הבא)

את רוחו. [...] הסופר נתן סאמועלי, ששוחח עמו ב-1878 על מה שהניע אותו לצייר את היהודים המתפללים ביום הכיפורים, רשם מפיו את הדברים הבאים:

‘בהיותי בבית הציורים היה לי מלא על כל גדותיו ממלאכת מחשבת ונפשי הייתה שיכורה מכל הגדולות והנשגבות אשר סביב שתי עלי, עד כי האמנתי בחופזי כי כבר נפלה החומה המבדלת אותי מכל בני העמים, כי הרחיבו גבולות עולם לפני עד אין קץ, ואני בעיניי אח ורע לכל בני האדם, אין גדר ואין מסך מבדיל, כולנו אחים ורעים, כולנו בני אב אחד, אֵל אחד בראנו’. אלא שחלום ההשתלבות התנפץ באחת כאשר אחד מחבריו ללימודים הטיח בו דברים ארסיים:

‘אל נא תשכח מי ומה אתה, רק יהודי נקלה, בזוי עם, תולעת ולא איש, מרמס היית מאז מעולם לכל רגל, וגם עתה יוכל כל איש להשכין לעפר כבודך, ולך אין הצדקה לתבוע עלבונך...’. בשומעי את הלעג הנורא הזה, אשר כבר נשכח כמת מלבבי, החל דמי לרתוח בקרבי כסיר נפוח, לבבי חש מכאוב איום ונורא, כל פצעי בת עמי התעוררו בקרבי, קראו ולא דמו – אז נשבעתי להקדיש כל כוחי ואוני לבת עמי הנלאה’.

גוטליב מצא עניין ביהדות עוד קודם בואו לקרקוב, והמשיך לעסוק בנושאים כלליים גם לאחר מכן, וכפי שצוטט פעמים רבות: ‘פולני הנני ויהודי, ומשתוקק אני לפעול למען השניים, כן יהי רצון האֵל’.

אך אין ספק שהאנטישמיות שחוה על בשרו אכן העמיקה את רצונו לפעול באמצעות כן הציור, פלטת הצבעים והמכחול לשיפור מעמד בני עמו: ‘כמה רציתי לבער את הדעות הקדומות כלפי בני עמי האומללים! כמה ביקשתי לברא את השנאה ששונאים את העם המסכן הזה! כמה רציתי להביא לפיוס בין פולנים ליהודים, שכן דברי הימים של שני העמים רצופי ייסורים. אמת, יומרני להאמין כי אני נקרא להיות שליח ממין זה. ואם נעדר אני כוחות להגשמת המטרה הנעלה, לו יהיו לי אהבת בני ארצי והדיווחים בעיתונות הפולנית לעדים על אופיי, שדרכי היא לפחות הדרך הנכונה לקראת תכלית זו’.

שפתו העיקרית הייתה אפוא הגרמנית, ורק אחריה הפולנית, העברית ואולי גם היידיש. ידיעותיו ביהדות התבססו על ניסיון החיים המועט שצבר בילדותו בבית מסורתי, ואת הצמא שגילה להיסטוריה היהודית הרווה באמצעות ספרים שקרא באופן עצמאי, בעיקר, כמו רבים מבני דורו, ספרו של ההיסטוריון היהודי היינריך (צבי) גרץ.

באקדמיה לאמנות של וינה נרשם גוטליב למחלקה לאמנות היסטורית. בבירה האוסטרית נפגש גוטליב עם אמנים מן השורה הראשונה, אך יותר מכל השפיע עליו כנראה המפגש עם תמונה שהוצגה בווינה ב-1873 – ‘רייטן: מפלטה של פולין’, פרי מכחולו של הצייר הפולני החשוב יאן מטייקו. הציור מתאר את הכינוס הדרמטי שנערך בוורשה ב-1773, ובו אישר הסיים הפולני את חלוקתה הראשונה של פולין. אירוע הרה אסון זה, מנקודת מבט פולנית, הביא תוך שנים ספורות לאיבוד עצמאותה של פולין ולחלוקתה בין אוסטריה, פרוסיה ורוסיה[...].

התמונה הדרמטית, הרומנטית והטרגית עשתה רושם בל יימחה על מאוריצי גוטליב הצעיר בעל הנפש הרגישה, ואפשר שכבר אז הבשילה בו ההכרה בדבר אחוות גורל המתקיימת בין שתי האומות המיוסרות, הפולנית והיהודית. מכל מקום, בנאום מאוחר יותר הוא העיד על עצמו כי הביט בתמונה כמהופנט ואז “ניצת בנשמתו זיק האמנות”. אז גם גמלה בלבו ההחלטה החריגה כל כך במסלול המקובל של צעירים יהודים כמותו – לעזוב את מרכז האימפריה האוסטרו-הונגרית ולחזור לשוליה, לגליציה, כדי ללמוד ציור בבית הספר לאמנות של קרקוב שנוהל על ידי יאן מטייקו עצמו.

האנטישמיות והאמנות

בקרקוב, לב לבה של המורשת הפולנית, גאו בלבו של גוטליב הצעיר הרגיש והרומנטיקן, רגשות פרו פולניים. שם גם התמסר לציור תחת חסותו המגוננת של מורהו יאן מטייקו. והגנה אכן הייתה נחוצה לגוטליב, שכן בקרקוב, כפי שקרה לו בגימנסיה בדרוהוביץ, נתקל שוב ושוב בגילויים אנטישמיים שהעכירו

מאוריציו גוטליב. יותר יהודי או יותר פולני? (סוף המאמר)

אדיש למסר היוצא מפיו של הדרשן, ועל פניו של גוטליב נסוכה הבעה מלנכולית הרומזת לכך שהוא מסופק אם החזון האוניברסלי המהדהד בין כתליו של בית הכנסת בכפר נחום אכן עתיד להתממש.

הבעה מלנכולית משוכה על פניו של גוטליב גם בציור היהודים המתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים. אין זה מקרה שבעוד חבריו הפולנים של גוטליב הציגו ביצירות המופת ההיסטוריות הגדולות שלהם תמונות של קרבות, בחר גוטליב להציג ביצירת המופת המובהקת שלו דווקא סצנה של תפילה שנסוכה עליה אווירת טוהר וזוד.

הצייר לאופולד פיליכובסקי כתב על כך: 'גוטליב היה האמן היהודי הראשון שהבחין ביופי הפיוטי של חיי היהודים בגלות, הראשון שראה בחייהם של היהודים הפולנים, בלבושם העלוב, בנשיהם ובטפם ריתמוס משוכלל, חניניות, תוכן, דרך תרבותית. הוא הבין ברגישותו האמנותית כי הטלית יכולה לשמש את האמן ליצירת קווים ענוגים לא פחות מן הטוגה היוונית או הרומית'.

עם זאת, היופי שתיאר גוטליב בציור היה יופי נוסטלגי של עולם דועך שלא ברור כמה זמן עוד יוסיף להתקיים. הוא עצמו מופיע בציור כ'אחר', זר ומוזר בלבושו, כאילו הוא לקוח מתקופה אחרת. מי שבחיו לא חדל מלהתלבט לאילו קבוצה הוא שייך, הונצח בלבטיו אלה גם ביצירתו הגדולה.

המובאות הן מתוך: עזרא מנדלסון, 'מאוריציו גוטליב - אמנות, היסטוריה, זיכרון'

בדמויות בלתי צפויות. אחת מהן היא זו של אוריאל דה קוסטה, יהודי פורטוגזי ממשפחת אנוסים ששב ליהדות אך הוקע על ידי הקהילה היהודית בשל דעותיו ולבסוף שם קץ לחייו.

דמות אחרת היא דמותו הספרותית של שילוק, היהודי הנוכל ממחזהו של שייקספיר 'הסוחר מוונציה', המתואר בידי גוטליב כאדם ישר דרך וכאב רגיש ואוהב. אך אין ספק כי דמות היהודי המפתיע ביותר בציוריו של גוטליב היא דמותו של ישו. דמות זו, שהוקעה בחברה היהודית המסורתית מכל וכל, הופיעה בשתי יצירות בלתי גמורות שלו: 'ישו לפני שופטיו' ו'ישו דורש בכפר נחום'.

ברוח המחקרים בני הזמן תיאר גוטליב את ישו כיהודי בשר ודם, בן המזרח שחי בשלהי ימי הבית השני, ולא כדמות אלוהית בעלת סממנים אירופיים כפי שתואר במסורת הציור הנוצרית. בדרך זו הוא ביקש למעשה לטהר את דמותו של ישו ולהציגו כיהודי. גוטליב עבד על יצירות אלה בשעה ששהה ברומא, מעוז השנאה ליהדות בשמו של ישו עצמו.

ביצירה 'ישו דורש בכפר נחום' מוצגות בכפיפה אחת דמויות יהודיות ואורח רומי, ועל שטיח במרכז התמונה מופיע ייצוג אנכרוניסטי של מה שנראה ככיפת הסלע מאות שנים לפני בוא האיסלם לעולם. הדעת נותנת אפוא שבשם חזון השילוב שלו ביקש גוטליב להביע ביצירה מסר אוניברסלי של אחוות עמים ודתות.

כמו ברבות מיצירותיו מופיעה בציור גם דמותו שלו, וזו ממוקמת בין היושבים בבית הכנסת בשעת דרשתו של ישו. הקהל ברובו נראה

כך או כך, חיי הקצרים של מאוריציו גוטליב הסתיימו במפתיע, והסיבה לכך נותרה עד היום לא פתורה. גוטליב הובא לקבורה בבית הקברות היהודי של קרקוב, אך יצירתו הענפה המשיכה לחיות גם לאחר מותו.

יצירות של העולם היהודי והנוצרי

גוטליב צייר ציורים רבים במגוון נושאים. בין יצירותיו ציורים אחדים המתארים סיפורים מהמקרא ואחרים המתארים סיפורים מתולדות היהודים שהשתמרו בכתבי הקודש הנוצריים, ובהם תיאור הריגת הולופרנס בידי יהודית. ברוח תקופתו הוא עסק לא מעט בציור סצנות שהתרחשו במזרח, וכמי שמצא עניין רב בגורל בני עמו צייר גם סצנות רבות מהחיים היהודיים: חתונה יהודית, יהודים רוקדים, יהודים בתפילה ועוד.

הוא צייר גם סצנות ששיקפו את שאיפתו כי היהודים יתקבלו על ידי החברה הפולנית. תמונה מפורסמת שלו מתארת את אסתרקה והמלך קזימיר הגדול בן המאה ה-14, בעקבות אגדה על אשתו היהודייה של מלך פולין, מעין גלגול מאוחר של אסתר המלכה. הוא תכנן לצייר יצירת מופת רבת רושם שתתאר את הגעת היהודים לפולין בימי קזימיר, אך בשל מותו בטרם עת לא הספיק לממש את תכניתו.

בהיותו טרוד בשאלת זהותו העצמית צייר גוטליב גם דיוקנאות עצמיים, חלקם כשהוא מחופש לדמויות אחרות, ביניהן גבר ערבי, אציל פולני ואחשוורוש.

רצונו של גוטליב להילחם בחוסר הסובלנות באמצעות הציור באה לידי ביטוי גם באופן שבו טיפל

תליין יהודי קרקוב וטרנוב הועמד לדין

בעיתון "הארץ" מ-29 באוגוסט 1946 התפרסמה ידיעה על כך שהרופא מפלשוב, אמן גוט עומד לדין.

בידיעה קצרצרה, של כ-35 מילים נכתב: בירור משפטו של ליאופולד גוט, התליין במחנה ההסגר של פלאשוב, שחיסל את הגיטאות בקראקוב ובטארנוב, נפתח אתמול בפני בית הדין בקראקוב.

בין העדים מיכאל בורוויץ, יושב ראש הוועדה ההיסטורית היהודית בקראקוב, שימסור את השקפותיו על שיטת החיסול שבה השתמש גוט.

תליין יהודי קראקוב וטארנוב הועמד לדין

ווארשה, 28 (פא"פ). בירור משפטו של ליאופולד גוט, התליין במחנה ההסגר של פלאשוב, שחיסל את הגיטאות בקראקוב ובטארנוב, נפתח אתמול בפני בית הדין בקראקוב. בין העדים מיכאל בורוויץ, יושב ראש הוועדה ההיסטורית היהודית בקראקוב, שימסור את השקפותיו על שיטת החיסול, שבה השתמש גוט.

העיירה בוערת" של מרדכי גבירטיג

במרס שנת 1936, בעקבות העליה באנטישמיות בפולין לאחר מותו של מרשל יוזף פילסודסקי, אירע פוגרום בעיירה פשיטיק Przytyk במחוז ראדום. מספר יהודים נהרגו ורבים נפצעו. בעקבות אירוע זה כתב מרדכי גבירטיג, בשנת 1938, את שירו הידוע "ס'ברענט", אשר בדיעבד נחשב כשיר נבואי על הכליה הממשמשת ובאה על יהדות אירופה. שיר זה הוא המפורסם ביותר בין עשרות שיריו של גבירטיג, ומזוהה ביותר עם זיכרון השואה.

גבירטיג עבד על השיר זמן רב, והעיד כי בכה בעת כתיבתו. השיר היה ידוע ומוכר עוד לפני המלחמה, אף כי הפולנים ראו בשיר פרובוקציה ואסרו על השמעתו, שכן ראו בו קריאה להתמרדות, להתקוממות, ולהתמודדות אקטיבית עם דיכוי וחורבן. בתקופת המלחמה היה השיר להמנון עממי של יהודים בפולין ומחוצה לה, בגטאות ובמחנות, ושימש כהמנון המחתרת היהודית בקרקוב, שלוחמיה שרו את השיר גם בהיותם בכלא.

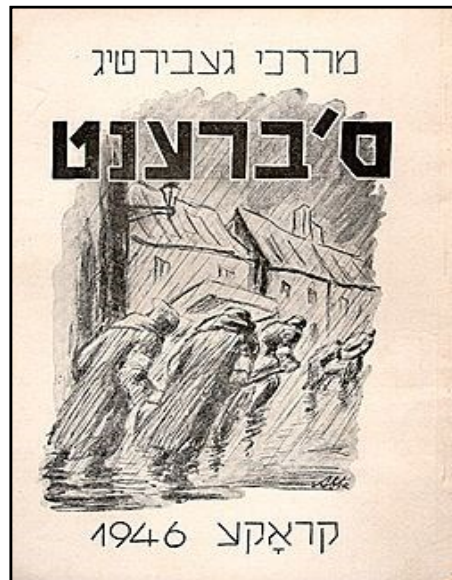
משה פרגר, במאמר "שירי עם גווע: (על השירה העממית בגיטאות ובמחנות)" כתב כי "עדי-ראיה מספרים, איך נדד המשורר העממי מרדכי גבירטיג ממקום למקום, מבית-מדרש נסתר לבית-מדרש נסתר, בגיטו של קראקא, כדי ללמד ליהודים המתפללים את חרוזי שיר-המרד שלו. המחבר עצמו היה שר אחר-כך במקהלה, עם כל הקהל, את החרוז הקורא ומעורר: 'עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט'".

בדצמבר 1944 הודפס השיר ב"יומן גבעת ברנר", בתחילת 1945 קרא המשורר ה' לייזיק את השיר בפתיחת הוועידה השנתית ה-19 של YIVO ובסוף אותה שנה נדפס שוב השיר בגליון הראשון של כתב העת המחודש "רשומות" לפולקלור ואתנוגרפיה.

לאחר המלחמה נפוץ השיר ברחבי העולם היהודי כזכר לשואה. כבר בשנת 1945, חודשים מספר לאחר תום

המלחמה, הושר השיר בארץ ישראל בפי חברי "קיבוץ בוכנוואלד" ובשנת 1946 הוציאה הוועדה ההיסטורית היהודית המרכזית של יהודי פולין בקרקוב קובץ ובו שירים שחיבר גבירטיג מפרוץ המלחמה בשנת 1939 ועד להרצחו ביוני 1942. הקובץ שערכו מיכאל בורוויץ, נלה רוסט ויוסף וולף נקרא "ס'ברענט" וכלל כמובן גם את השיר הזה. בשנת 1947 הופיע השיר בקובץ "אונדזער געזאנג" (זמרתנו) שהוציא הוועד המרכזי של יהודי פולין בוורשה, ואשר היה האנתולוגיה הראשונה של שירים יהודיים שפורסמה בפולין שלאחר המלחמה.

בהמשך נדפס השיר, בגרסתו היידיט והעברית, בקבצים רבים, ובפרט באנתולוגיות של שירי עם ושל שירי השואה. "העיירה בוערת" מושמע רבות ברחבי העולם בעצרות הנצחת השואה. השיר תורגם לעברית על ידי מספר מתרגמים. התרגום המקובל ביותר הוא זה של אברהם לוינסון ("העיירה בוערת") שהתפרסם כבר ב-1945, ותרגומים נוספים היו של שלמה סקולסקי ("בוער, אוי אחים, בוער!"), צבי ברמאיר ("עייירתנו בוערת"), וכן אלכסנדר מלכיאל, משה בסוק ומרדכי אמיתי. השיר תורגם גם לשפות רבות ביניהן: פולנית, גרמנית, אנגלית ועוד.

"אונדזער שטעטל ברענט!"
בכתב ידו של מרדכי גבירטיג

מרדכי גבירטיג היה לבוש בגדים מהוהים ומקומטים שכמו הצהירו על עניותו. תמיד חשב כובע מצחיה אפור ומרופט משהו שהיה למעין סימן ההיכר שלו. אבא תמך בו מבחינה כלכלית. גבירטיג לא עזב את ביתו קודם שאכל עמנו ארוחה מלאה כהלכתה, בצאתו נהגה אמי לציידו בבגדים שנטלה מארון הבגדים של אבא שמדי פעם בפעם נתן לו.

מתוך: "במריצת חייו. סיפורו של ינק וסרמן".

"ביתנו ניצב לא רחוק מביתו של המשורר מרדכי גבירטיג, שהיה חברו הטוב של אבי. גבירטיג היה אורח קבוע בביתנו. ראיתיו פעמים רבות כשבא לבקר את אבי, אבל מעולם לא השתתפתי בשיחותיהם על פי הוראתו של אבי 'הערן, זעען און שווייגן' (=הקשב, ראה ושתוק).

כשהיה גבירטיג בא אלינו היה אבי מקדם את פניו 'שולם עליכם רב מרדכי'. 'עליכם שולם רב בורך', היה גבירטיג עונה לו.

ההתקפה על בניין מערכת נובי דז'ינניק

הרשויות והמשטרה פתחו מיד בחקירה לבירור נסיבות האירוע, וערכה חיפוש בבית שהיה מקום מושבה של המפלגה הלאומית. כתוצאה מהליכים אלה נעצרו ארבע חברי הנוער הכל-פולני החשודים בביצוע ההתקפה.

(המקור: המוזיאון ההיסטורי של קרקוב)

היומון היהודי "נובי דז'ינניק" הופיע החל מה-9 ביולי 1918, ביוזמתו של הרב ד"ר יהושע טהון, והמשיך להופיע עד ה-2 בספטמבר 1939. החל משנת 1920 שכנה המערכת ברחוב אוז'סקובה 7 (Orzeszkowej) - בתמונה חזית הבניין כפי שצולם בשנת 1932.

בשנת 1937 הושקה מהדורת אחר הצהריים. בנוסף לעניינים מקומיים ולאומיים, הוקדש מקום רב לסוגיות הפלסטיניות ולפזורה היהודית, דוחות קבועים פורסמו מירושלים, תל אביב, וינה, פריז ולונדון, שם היו במערכת כתבים קבועים.

ב-15 במאי 1923 תקפו עבריינים את הבניין, שברו חלונות של משרדי המערכת על ידי זריקת אבנים. על פי הדיווח התקפת החוליגנים התרחשה בערך בשעה 21:00 כשהעבודה במערכת הייתה עדיין בעיצומה. מספר עובדים נפגעו אך איש לא נהרג.

על פי כמה עדי ראייה מקרב עובדי המערכת ועוברי אורח, התקיפה בוצעה על ידי תריסר אנשים שהגיעו במאורגן אל מול הבניין, הם חבשו קובעים של תלמידי האקדמיה לכרייה והיו חמושים במקלות הליכה, לבנים ואבנים שהביאו עמם. את האבנים והלבנים השליכו בו זמנית לכיוונם של החלונות המוארים.

סכסוך על ברז מים בגטו קרקוב

גב' געלדווערט מצהירה שאת הארון לא תזז, אולם היא מרשה לקרברים לקחת מים מהברז, אבל אינה מסכימה שהקרברים יתרחצו בברז ושישטפו שם כלים.

בהתחשב בנאמר לעיל, ובהתחשב בכך שלקרברים אין דרך אחרת להשתמש בברז, שהוא בו-זמנית גם ביוב, ושהברז מצוי במטבח, ושאי אפשר להשאיר את הקרברים בלי מים, והרי הקרברים עובדים מחוץ לבית מהבוקר ועד שעה 16:00, ולכן אין הם בבית כמעט כל היום, ומשתמשים בברז רק בבוקר כשהם יוצאים לעבודה ואחרי השעה 16:00 כשהם חוזרים מהעבודה, וכן שהקרברים רוצים להתקין מחיצת וילון דרך המטבח אל הברז, ...

נפסק בזה שהגעלדווערטים חייבים להתיר לקרברים שימוש נורמלי בברז, עם זאת שהקרברים חייבים להשתדל שהשימוש בזכותם זו יהיה עבור הגעלדווערטים כמה שפחות קשה ומטריד, ואחרי כל שימוש בברז לנגב את הרצפה סביב הברז.

לכאורה זהו מערכון גרוטסקי. האם זה מה שהטריד את יושבי הגטו בימים הגורליים ההם? - מסתבר שהחיים דורשים את שלהם בכל מצב, וגם בתקופה הרת-אסון כזאת. בעיות יום-יום מטרידות ולוחצות, הצפיפות קשה, אנשים לא כל כך מוכנים להסתדר מתוך סולידריות ושותפות גורל, אלא כל אחד דואג לעצמו ולקרוביו. מאידך, המערכת המשפטית טוחנת כרגיל, משום שליהודים הרי יש כביכול שלטון עצמי בגטו, ויש להם אפילו "משטרת הסדר".

משה קרבר ז"ל סיפר על סכסוכי שכנים בגטו קרקוב, סכסוכים שנבעו ככל הנראה מהצפיפות הבלתי נסבלת במקום. בין מסמכיו נמצא פסק דין של בית המשפט לבוררות ליד הקהילה היהודית בקרקוב, מ-21 ביולי 1942 על סכסוך שכנים בשל שימוש ברז מים ובתנור. וכך נכתב במסמך (תורגם לעברית על ידי מר קרבר):

נקבע, שהדירה "רינק 24/12" המורכבת משני חדרים ומטבח, בחדר הגדול יותר גרה משפחת דרענגער ובקטן יותר הקרברים, ואילו במטבח - משפחת געלדווערט, הכוללת 4 נפשות. כל שלוש המשפחות מבשלות על תנור המטבח ועל הגז וכל 3 המשפחות משתמשות בברז הנמצא בקצה המטבח. המטבח, חלקו מופרד על ידי שני ארונות מטבח, כך שבצד אחד מצוי תנור המטבח והכיריים של הגז, ואילו בצד השני - החלק המשמש למגורים של הגעלדווערטים - מצוי הברז. בצד זה של המטבח עומדות שתי מיטות, ארון, שולחן וכסאות, קולב-עמוד וספה אשר ביום עומדת מאחורי הארון ואילו כלילה היא נפתחת.

הצדדים מגבילים את הסכסוך, לעת עתה, לברז.

הקרברים מתלוננים שגברת געלדווערט עושה להם קשיים בעת השימוש בברז, דבר אשר גב' געלדווערט הנוכחת מודה - ומבקשים צו שהגעלדווערטים יסדרו וילון, ולחילופין יאפשרו להם לסדר וילון, לפי סקיצה, כך שבכל רגע תהיה להם גישה חופשית לברז מבלי להפריע לגעלדווערטים, וזאת כאשר הארון יוזז ב-60-70 ס"מ.

יאן גנוסר ז"ל

יאן גנוסר סיפר על חוויותיו לאחר המלחמה, כשחזר לבד לקרקוב, וכך כתב: "כשהיינו ילדים, מרק חברי ואני זלזלנו בבנות ושיחקנו רק משחקים של בנים. במלחמה לא היו בנות מסביבי.

בקיץ 1946 פגשתי, במועדון ארגון הנוער היהודי 'דור', חבורה מגובשת של שלוש בנות נחמדות מקרקוב. היו אלה דנקה, הנקה וללה, שהיו בערך בנות גילי. הכרתי שם גם את בונדק ואת נתן גרוס, אך הוא היה מבוגר ממני במספר שנים.

מעניין שאף פעם לא דיברנו על מה היה במלחמה. שום סקרנות. וזאת

יאן עם דנקה, הנקה וללה

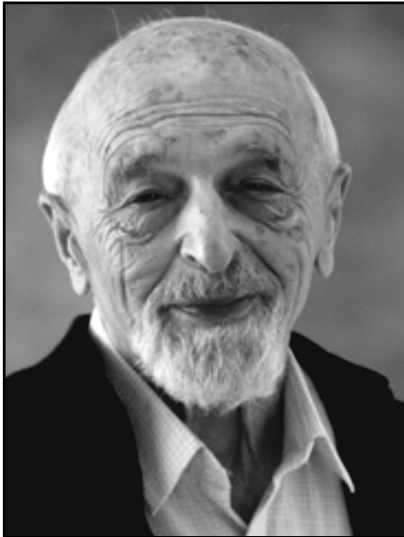
למרות שבילינו יחד כמעט שנה. בשנות המלחמה, המשימה היתה לדבר כמה שפחות, להסתיר הכל, היה פחד. פתאום אפשר היה לנשום, ללכת, לבלות, לצחוק...

אמה של ללה שרדה. הנקה הייתה באושוויץ, אמה שרדה, אך אביה נעלם במלחמה. כיצד הנקה ואמה שרדו? השד יודע.

הוריה ואחיה של דנקה שרדו. זה היה מאוד מוזר ב-1946. היא היתה יוצאת דופן, כי היה לה גם אמא גם אבא וגם אח. כולם היו לבד... במקרה הכי טוב היו אמא או אבא, אבל כל המשפחה? זה היה יוצא דופן. לא הבנתי את זה. איך זה יכול להיות? לא ידעתי.

בשנות ה-80 מצאתי ספר עם הסיפור של שינדלר. לא שמעתי על הסיפור הזה קודם. בשנות ה-90 יצא הסרט רשימת שינדלר ובסוף, יש סצנה שהניצולים יורדים במדרון לקבר של שינדלר ושם ראיתי את דנקה פעם ראשונה אחרי 40 שנה. זיהיתי אותה. זה היה באמת הפתעה בשבילי.

לא עשינו הרבה באותו הקיץ, אבל העובדה שהיינו ביחד, שיכולתי לדבר עם מישהו, היה מאד מיוחד. לא ידענו מה לעשות

ביחד. הזמן רץ, שבועות וחודשים. עבורי קיץ 1946 היה פנטסטי.

הייתי קרוב יותר להנקה ואמרנו שאנחנו מתכוונים... היא החליטה לגנוב את הגבול למחנה עקורים בגרמניה ולי התאפשר לעבור באופן חוקי לאנגליה, מדינה מסודרת, שם היתה לי משפחה. זה היה דבר גדול והיה סיכוי שאצליח להתקבל לאוניברסיטה. כך נפרדו דרכינו.

באנגליה, למדתי באוניברסיטה ופגשתי את ג'וסי, התחתנו וביחד עלינו לישראל ב-1956. בארץ הצטרפתי לסגל הפקולטה לפיזיקה בטכניון, שם הייתי פעיל עד פרוץ הקורונה."

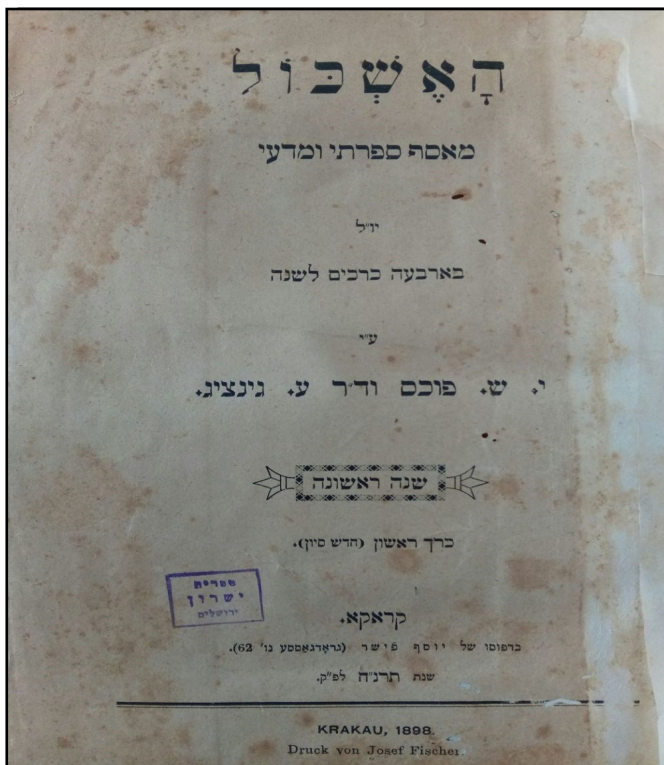
האשכול. מאסף ספרותי ומדעי

האשכול, רבעון ספרותי ומדעי בעברית, ראה אור בקרקוב משנת 1898 ועד שנת 1913.

עורכי הרבעון היו י.ש. פוכס וד"ר ע. גינצבורג. הרבעון הודפס בדפוס יוסף פישר שברחוב גרוזצקה 62.

ברבעון היו מספר מדורים וביניהם: קדמוניות ישראל, תולדות אנשי שם, מכתבי אנשי שם וביקורת ספרות.

סופרים רבים תרמו לאסופה מכתביהם וביניהם: ד"ר הרב יהושע טהון, שלמה רובין, יהודה לייב לנדא, יוסף קלוזנר, יעקב שמואל פוכס, שאול טשרניחובסקי, אברהם אפשטיין, חיים דב הורוביץ, דוד קויפמן, מאיר איש שלום, גרשום באדר, אד"ס הכהן, מאפו, חיים נחמן ביאליק, שלמה בובר, שמעון מנחם לזר, מ. ברדיצבסקי, פ.ה. ועטשטיין, אברהם אפשטיין ועוד רבים אחרים.

ספרים, רבותי, ספרים: „.. ונותרה רק אגדה. זכרונות מקרקוב היהודית“

הספרון „... ונותרה רק אגדה“ מחזיק רק 79 עמודים, אך הוא נותן ביטוי לנוסטלגיה של 11 מחברי סיפורים ומסות על העיר והאם בישראל לשעבר, קרקוב היפיפה, מרכז המדע, התרבות, הכלכלה והדת היהודית - מרכז תוסס וחיוני של חיים יהודיים במשך מאות בשנים עד תקופת השואה.

המאמרים הכלולים בספר משמשים תעוד להשתייכותם הרגשית והאינטלקטואלית של המחברים לעיר עתירת ההיסטוריה, שבה נולדו, גדלו, למדו, אהבו וסבלו חליפות. הם מסמלים את תחושותיהם של כל הקרקובאים החיים עתה בישראל ובעולם, שגם הם אהבו את העיר ובטיולים בשדרות הערמונים חלמו וראו לנגד עיניהם את מולדתם הים-תיכונית.

הספר ראה אור על ידי ארגון יוצאי קרקוב בישראל בדפוס עקד בשנת 1986, וכולל מאמרים של:

ארתור פישר על גדולי המו"לים היהודיים בקרקוב העתיקה; מאיר בוסאק כותב לתולדות משפחה קרקובאית אחת; נתן גרוס כותב: עירי קרקוב; מרים עקביא: הקיץ היפה האחרון; הלינה נלקן: מיומן גטו קרקוב; יוסף בוסק: תרומתו של ברנהאוט הזקן; יוסף באו: נדנדה; פליציה שכטר-קראי: הבריחה מהמוות; אירנה רוטברג-ברונר: הדוד גיזה; ומרים ומדרכי פלג: למי צלצלו הפעמונים?

בנק הלביריך הי"ד

בנימין הלביריך הי"ד (שם מחתרת "יעקב") היה חבר תנועת "השומר הצעיר" וחבר המחתרת היהודית בגטו קרקוב. הוא שימש קצין מבצעים של הארגון המחתרתי "איסקרא" (Iskra = ניצוץ) והיה בעל כושר ארגוני וביצועי בולט.

בנק גילה יוזמה ואומץ לב מרשים, והיה מוכן להתנדב לכל משימה. הוא נטל חלק בכל הפעולות המחתרתיות הידועות שהתבצעו עד סוף שנת 1942.

נפל בקרב עם הגסטפו ב-19.2.1943.

עוד על הקרדינל הקרקובאי

ב"נוביני קרקובסקיה" של חודש פברואר התפרסמה כתבתו של יצחק פינסטר בזכותו של הקרדינל ספייהא ועל כתבה זו, שהתפרסמה בגיליון מרס, הגיב עופר יוטבת כשהוא מביא ראיות לכך שהקרדינל לא היה "טוב ליהודים".

מר אהרון רוזנבוים בן למשפחת רפפורט הקרקובאית, שאביו היה אחיינו של שפס רפפורט, מתקומם על הנסיון לייחס לקרדינל מעשים להצלת יהודים והוא מזכיר כי בחודש ינואר 1941 פנה הרב שמלקה קורניצר יחד עם הרב שבתאי הכהן רפפורט והפרנס מאיר פרידריך אל יו"ר הוועדה המרכזית היהודית לסעד, ובאמצעותה פנו אל הקרדינל אדם ספייהא (Adam Sapieha) כדי שהאחרון ישתדל אצל הגרמנים לבטל את גזירת הגירוש.

זמן קצר לאחר מכן אסרו הגרמנים את שני הרבנים ואיימו שאם היהודים ישובו ויפנו אליהם יוטלו עליהם עונשים כבדים. כעבור זמן קצר נלקחו קורניצר ורפפורט לאושוויץ, ושם נספו. השלטונות החזירו את אפרם למשפחות ודרשו לממן את הוצאות הטיפול.

מאפליה להשמדה. מדיניות הרייך השלישי כלפי היהודים בקרקוב

האוניברסיטה היגלונית בקרקוב הוציאה לאור את ספרה של אגנישקה זייג'אצ'קובסקה-דרוז'ד Agnieszka Zajaczowska - Od Drożdź do dyskryminacji do eksterminacji. Polityka Trzeciej Rzeszy wobec Żydów w Krakowie (1939-1943) (=מאפליה להשמדה. מדיניות הרייך השלישי כלפי היהודים בקרקוב - 1939-1943).

הספר מתבסס על מונוגרפיות, דוחות וזכרונות ומרחיב על קורותיהם של יהודי העיר בתחילת השלטון הגרמני, גירוש יהודים לעיירות הסביבה, עבודות כפייה, היודנראט, הקמת הגטו בפודגוז'ה, השילוחים למחנה המוות בלז'ץ ועד לחיסול הגטו.

המחברת מקווה בשל חשיבות הנושאים הנדונים, ספר זה צריך להיות מופנה לא רק לאנשי מקצוע אלא גם לקבוצה רחבה של קוראים ויעזור לשמר את זיכרון העבר.

